

Презентація праці, доктора історичних наук, професора, академіка директора Інституту Східної Європи та завідувача Кафедри українознавства Віктора Ідзя «Німецька дивізія «Галичина»(1943-1945рр.) - військове формування з українців у часи другої світової війни та її участь в українському державотворенні у 40-50 роках ХХ століття» 26 жовтня 2021 року в Інституті Східної Європи. ©

26 жовтня 2021 року в Інституті Східної Європи відбулась презентація II розділу «Німецька дивізія «Галичина»(1943-1945рр.) - військове формування з українців у часи другої світової війни та її участь в українському державотворенні у 40-50 роках ХХ століття» з наукової праці доктора історичних наук, професора, академіка, директора Інституту Східної Європи та завідувача Кафедри українознавства Віктора Ідзя «Австрійський полк «Українські Січові Стрільці» (1914-1918), німецька дивізія «Галичина» (1943-1945рр.) - військові бойові формування з українців у часи першої та другої світових воєн та їх участь в українському державотворенні у першій половині ХХ століття».

Як сказав під час презентації автор праці: «...Наголошу, що I розділ цієї наукової праці для друзів у мережі ФСБУК було опубліковано технічним відділом Інституту Східної Європи 20 жовтня 2021 року. Праця викликала чисельні позитивні відгуки і подяки за які я всім вдячний...»

Я не думав публікувати і викладати в ФСБУК II розділ праці, вважав, що краще її обговорювати та дискутувати в колі вчених, однак віроломна агресія путінської Росії проти України дала мені вагомий підстави для того, щоб ознайомити з працею та її науковими висновками широку громадськість...

Хочу наголосити, що праця є суто науковою і не має жодного політичного та ідеологічного спрямування і є аналізом джерел і наукових праць вчених які з'ясували наукову проблему викладену автором у цій праці...».

Рецензентами праці є визначні вчені: Каляндрук Т. - доктор філософії, доцент, виконуючий обов'язки професора Кафедри українознавства, завідувач відділення «Дослідження українського козацтва», заступник директора Інституту Східної Європи, Кардашук М. - доктор філософії, професор Кафедри українознавства Інституту Східної Європи, Кононенко П. - доктор філологічних наук, професор Кафедри українознавства, Голова Вченої Ради Інституту Східної Європи, Крисаченко В. - доктор філософських наук, професор Кафедри українознавства Інституту Східної Європи, Масарик Я. - доктор історичних наук, доктор філософських наук, завідувач відділення «Словацько-української культури» Інституту Східної Європи, Недюха М. - доктор філософських наук, професор Кафедри українознавства Інституту Східної Європи, Партико З. - доктор філологічних наук, професор Кафедри українознавства, завідувач відділення «Філології та журналістики» Інституту Східної Європи, Пасічник Г. - кандидат філологічних наук, професор Кафедри українознавства, завідувач відділення «Прикладна лінгвістика» Інституту Східної Європи, Пасічник В. - доктор наук з державного управління, професор, завідувач Кафедрою європейської інтеграції Інституту державного управління Національної Академії державного управління при президенті України, професор відділу «Міжнародної громадянської співпраці» Інституту Східної Європи.

Праця «Німецька дивізія «Галичина»(1943-1945рр.) - військове формування з українців у часи другої світової та її участь в українському державотворенні у 40-50 роках ХХ століття» вперше засобами сучасної історичної науки робиться глибокий, фактологічний аналіз архівних та військово-письмових джерел, наукових праць більшість яких, під таким кутом зору досліджують німецьке військове бойове формування з українців в першій половині ХХ століття та його участь в українському державотворенні в 40-50 роках ХХ століття.

Основні положення закладені в праці попередньо апробовані науковими статтями, які подані у списку використаних джерел та літератури, а також концептуально-практично апробовані та втілені на Міжнародній науковій конференції «Перша Українська Дивізія Української Національної Армії: історія створення та національно-політичне значення», яка працювала у Львові в 2002 році.

З працею історика Віктора Ідзя «Німецька дивізія «Галичина»(1943-1945рр.) - військове формування з українців у часи другої світової війни та її участь в українському державотворенні у 40-50 роках ХХ століття» можна познайомитися у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника, на сайті Інституту Східної Європи - www.easterneurope.nethouse.ua та у мережі ФСБУК.

Віктор Ідзьо.

Німецька дивізія «Галичина»(1943-1945рр.) - військове формування з українців у часи другої світової війни та її участь в українському державотворенні у 40-50 роках ХХ століття. ©

Із свідчень німецької військової документалістики заслуговує на увагу праця Вольфа-Дітріха Гайке «Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943-1945 роках», яка вийшла в українськомовному варіанті в 1970 – ті, а в англомовному варіанті – в 1988 році [5, с. 3-5; 23, с. 2-3].

Автор праці, уродженець Пруссії, з січня 1944 року, був начальником штабу в українській дивізії «Галичина». Вольф-Дітріх Гайке був у дивізії «Галичина» єдиним штабним офіцером, який не належав до військово-каральної інфраструктури «СС». Автор праці «Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943-1945 роках», як начальник штабу, добре знав командира дивізії «Галичина», генерала Ф.Фрайтага, як і все внутрішнє життя. Майор Вольф-Дітріх Гайке був одним із тих військових фахівців, який вважав, що слід документувати політичне значення дивізії, вести на цьому ґрунті до улаштування приязних стосунків між українцями та німцями. Безсумнівно, що начальник штабу Вольф-Дітріх Гайке знав плани вищого німецького командування, в тому числі політичного, зокрема військ СС, які діяли під орудою Гімлера. Він активно співпрацював з українськими

офіцерами Дмитром Палієм, Любомиром Макарушкою та іншими і намагався налагодити дружні відносини між українцями та німцями. Автор у своїй праці «Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943-1945 роках», надавав великого значення українській дивізії, яка була, на його думку, найбільшим збройним формуванням українців по німецькому боці у час Другої світової війни. Через дивізію пройшло близько 32000 вояків-українців. Вольф-Дітріх Гайке наголошував, що це була не їх війна, українців, але вони виконували свій військовий обов'язок. Бійці з дивізії «Галичина» були селяни та робітники, старі заслужені офіцери австрійської армії, а також велика кількість молодшої інтелігенції Західної України, яка через службу Німеччині бажала вибороти своїй батьківщині, Україні, більше прав і свобод в Європі. Українці, на думку Вольфа-Дітріхі Гайке, були хоробрими і порядними вояками, до кінця війни несли свій меч, тримаючи його чесно і залишили його незаплямленим [5, с. 3-5].

Згідно свідчень радянських військових джерел, після невдач на Східному фронті, програних німецькими військовими битв під Сталінградом та Курськом, коли фронт почав наблизитися до України, губернатор Галичини Отто Вехтер зрозумів, що українська молодь після вступу на територію Галичини буде мобілізована до лав Червоної Армії, а тому вважав за необхідне змінити політичне становище Німеччини щодо України і розіграти велику «Українську карту» [7, с. 105; 8, с. 15-20; с. 104-117].

До сподвижництва української військової справи була залучена Українська Греко-Католицька Церква, яка прийняла найактивнішу участь в формуванні дивізії «Галичина», хоча до кінця й не розуміла планів німецького командування. Збереглися десятки документів, які свідчать, що Українська Греко-Католицька Церква з своєї сторони зробила все можливе, щоб така бойова військова одиниця в складі німецької армії прийняла у війні найактивнішу участь [19, с. 26-27; с. 40-41; с. 4; с. 106, с. 123].

Генерал-губернатор Галичини групенфюрер СС Отто Вехтер, клопочучись передусім німецькими стратегічними інтересами, знову підняв перед політичним та військовим керівництвом Німеччини «Українське питання». Однак керівництво Німеччини прохолодно віднеслось до створення дивізії з українців. Проте Отто Вехтер наголошував, що досвід по створенню військових формувань з українців є, згадуючи батальйони «Нахтігаль» та «Роланд», які були створені в 1941 році. Власне вони, вояки із цих батальйонів стануть підґрунтям у формуванні дивізії «Галичина». Але і ці доводи не були переконливими для прийняття Гімлером остаточного рішення [27, с. 130-140].

Отто Вехтер за допомогою пропаганди створення української дивізії побажав активізувати українське питання серед українців і приєднати українців до тіснішої співпраці з німцями. Він намагався за допомогою обіцянок про політичні поступки зацікавити українців до участі у військових діях на боці Німеччини. Однак вище керівництво Німеччини: міністр закордонних справ Йоахіма фон Рібентроп, міністр східних окупованих областей Альфред Розенберг, рейхскомісар України Еріх Кох, гауляйтер Мартін Борман, рейсфюрер СС Генріх Гімлер, вплив якого на східну політику почав поступово зростати, – були проти створення української дивізії. Отто Вехтер запевнив Генріха Гімлера: «зі створенням дивізії «Галичина» українці не стануть нашими союзниками і ми не станемо з ними на «ти». Дивізію вишлем на Схід, щоб таким чином «пощадити кров німецьких солдатів». Ми не беремо перед собою ніяких політичних зобов'язань щодо українців. Ми залишаємось панівним народом» [13, с. 125].

Самі ж українці побачивши, яке жорстоке німецьке правління в Україні, з підозрою дивились на плани губернатора Галичини, бригаденфюрера СС Отто Вехтера.

В цей же час на Волині діяла Українська Повстанська Армія (УПА), яка зайняла щодо німецького правління в Україні ворожу позицію [17, с. 224-240].

Генерал-губернатор Галичини Отто Вехтер розумів, якщо найшвидшим часом не налагодити співпрацю з українцями (націоналістами), то вони всі підуть в УПА і перетворяться у ворогів Німеччини, тому він знову поїхав до вищого керівництва Німеччини, зокрема рейхсфюрера СС Гімлера, з питанням формування однієї добровольчої дивізії під назвою «Галичина». Проте Гімлер ясно застеріг: «дивізія під різним поглядом не може бути українською. Усі бажаючі в неї вступити не можуть думати про незалежність України. Слова Україна, українець, український – не може бути предметом вжитку. Таке світобачення забороняється в дивізії під загрозою кари. Бійці дивізії мають називатися не українцями, а галичанами і служити німецькій гео-стратегічній політиці» [18, с. 512].

Тільки за таких обставин був виданий наказ від 28 квітня 1943 року про створення дивізії «Галичина». Набір проходив в травні-червні 1943 року в Галичині, яка входила до Генерального губернаторства. В німецькому донесенні наголошувалося, що добровольців зголосилося приблизно 82 тисячі, пройшло медичне обстеження 52 тисячі [21, f. 133].

У Німецькому донесенні наголошувалося, що добровольців могло бути ще більше, якщо б мова йшла про набір до вермахту, бо населення Галичини відчувало сильну антипатію до служби поліції «СС». У донесенні також було наголошено, що військово-політичний рух Степана Бандери, який зараз сидить в німецькому концтаборі, розгорнув потужну агітацію проти створення дивізії з українців [22, f.16].

Офіційна назва дивізії від 30 липня 1943 року була: 14 SS-Freiwilligen-Division «Galizien» (СС – добровольча дивізія Галичина, з 27 червня SS-Freiwilligen-Division (galizischen Nr1), (14 СС – добровольча гренадерська дивізія (галицька ч.1). Від 27 червня 1944 року 14 Waffen-Grenadier-Division der SS (galizische Nr.1) (14 гренадерська дивізія зброї СС (галицька ч.1). У кінці війни на початку 1945 року її називали (auch 1. Division der Ukrainischen National-Armee (1-ша Дивізія української національної Армії) [28, с. 183].

Канадський дослідник В.Верига вважає, що уже осінню 1944 року назва Галицька (Galizische) була замінена на назву «Українська». Так само були замінені назви полків і менших підрозділів. Дослідник зауважує, що з часу

набору в дивізію до часу становлення, дивізія Галичина пройшла певну еволюцію, яка не пішла на користь німецькій армії і її елітних формувань СС. В українській дивізії були свої суто українські інституції, зокрема був інститут капеланства, чого не було в німецьких частинах СС. Якщо б дивізія була суто СС одиниця, то це недозволило б її в квітні 1945 року перетворити в I Українську дивізію Української Національної Армії, а це значить, що такий задум був на самому початку її зародження в 1943 році, хоча аж в 1945 році реалізовано українцями. Все це може бути аргументом того, що українська дивізія була не натопком зрадників української національної справи, колаборантами чи колоніальним військом, а інтелектуальним зосередженням української інтелігенції, яка у першу чергу дбала за розбудову української державності і її оплоту професійної армії [4, с. 176].

У своїй праці Вольф-Дітріх Гайке, начальник штабу дивізій «Галичина» від 10 січня 1944 року, теж вживає назву «Ukrainische Division» (1. Українська дивізія), що відповідало її офіційній назві і було визнано німецьким командуванням в квітні 1945 року [23, с. 28-29].

Згідно з наказом про створення дивізії від 20 липня 1943 року «Aufstellung der SS-Freiw. Division «Galizien», Juli 30, 1943, Geheime Kommandosache», Rekords of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei), проголошувалось створення дивізії «Галичина»[31]. Наказ був підписаний начальником головного управління СС Гансом Ютнером (SS-Obergruppenführer und General der Waffen SS Hans Juttener), відповідальність за формування дивізії 14 SS-Freiwilligen-Division “Galizien” (СС-добровольча дивізія Галичина) було покладено на генерал-майора СС, Шімана (SS-Brigadenführer und Generalmajor der Waffen SS Schimana). Шіман був на цьому посту до 19 листопада 1943 року. Від 20 жовтня 1943 року до кінця існування дивізії «Галичина» її командиром був оберфюрер СС Фріц Фрайтаг (SS - Oberführer Friz Freitag), якого 20 квітня 1944 року підвищено в званні до рангу бригаденфюрера СС і генерал майора військ СС (SS-Brigadenführer und Generalmajor der Waffen SS) [28,s.193].

З цього часу почалось активне формування дивізії «Галичина». З червня 1943 року начальник головного управління СС (SS-Hauptamt) повідомив, що до легіону «Галичина» зголосилося приблизно 80000 тисяч осіб, приблизно 50000 прийнято, а близько 13000 пройшли підготовку. Згідно з наказом рейхсфюрера СС від 5 липня 1943 року, до 15 липня 1943 року мали бути призвані до військової служби 300 офіцерів, 48 лікарів; на курси до Німеччини - 1300 молодших офіцерів та сержантів і 800 курсантів – на навчання на молодших командирів. 2000 добровольців повинні були вийти до охоронного батальйону, що розміщувався в «Гайделягер», який згодом мав бути перетворений в 1-ий галицький СС - добровольчий гренадерський полк (1.Galizischen SS-Freiwilligen-Grenadier-Regiment). Окрім цих добровольців, в липні 1943 році мали бути паризвані ще 12000 чоловік, які будуть сформовані у галицькі добровольчі полки 4-8. Згідно із звітом на 31 грудня 1943 року, в дивізії «Галичина» було 256 офіцерів, сержантів – 449, разом – 11тисяч 929 бійців. Разом на 31 грудня 1943 року дивізія нараховувала 12 тсяч 634 бійці. На 30 червня 1944 року в дивізії було 346 офіцерів, 1131 сержантів, разом –13 тисяч 822 бійці. Разом дивізія нараховувала 15 тисяч 299 бійців. На 20 вересня 1944 року в дивізії будо 261 офіцер, 673 сержанти, 11 тисяч 967 бійців, разом – 12 тисяч 901 боєць. Згідно з статутом Дивізії «Галичина», в її складі повинно було бути: 480 офіцерів, 2 тисячі 587 сержантів, 11 тисяч 682 бійця. Із загального складу допоміжна частина кількістю 1 тисяча 854 бійці. Разом Дивізія повинна була мати 14 тисяч 689 бійців. Німецька канцелярія зауважувала, що дивізія «Галичина» завжди мала багато бажаючих вступити до її рядового складу, однак офіцерів і сержантів з середовища українців було небагато [24, с. 22-23].

Канадський дослідник Василь Верига вважав, що більше як 100 тисяч українців зголосилося стати до лав дивізії «Галичина», але прийнято їх було тільки 30 тисяч. На його думку, до дивізії пішла національно свідомо університетська молодь, яка вважала, що не УПА, а високопрофесійна армія може скласти конкуренцію радянській армії в боротьбі за незалежну Україну. За таких обставин треба було пройти усі етапи навчання в німецькій військовій школі, щоби в майбутньому на базі здобутих знань облаштувати власну українську військову школу, яка б змогла сформувати збройні сили України. Отже, наголошує дослідник, на 2 червня 1943 року з цілої Галичини зголосилося до дивізії «Галичина» 81 тисяча 999 осіб. З того загального числа вибіркова комісія прийняла 52 тисячі 875 осіб, з яких з різних причин звільнила 29 тисяч 124 особи. Отже, підсумовує своє світобачення канадський вчений В.Верига, з тої частини, що залишилося можна було створити не дивізію, а корпус [4, с. 74-75].

У протоколі військової управи гавпштурмфюрер Шульце подавав в 1943 році такі дані: «На призив до Дивізії «Галичина» подало заяви 80 тисяч осіб, до огляду в кандидати було призвано 53 тисячі осіб. Особисто для відбору з’явилося 42 тисячі осіб, відібрано 27 тисяч осіб. Попередньо відібрано 19 тисяч 47 осіб, дійсно затверджено 13 тисяч 245 осіб. У сучасну пору на навчанні знаходяться 11 тисяч 578 осіб. Із них в Гайделягері – 3 тиячі 208, 1 тисяча 139 абітурієнтів. На 13 листопада 1943 року із добровольців сформовано такі полки: 4 полк чисельністю 1264 бійці; 5 полк – чисельністю 1372 бійці; 6 полк – чисельністю 1293 бійці; 7 полк – 1671 боєць,8 полк – 1573 бійці. Запасний галицький батальйон налічує 425 бійці [11, с.187-302; с. 6-7].

Сучасний український дослідник з Франції Володимир Косик вважає, що 18 червня 1943 року зголосилося 84 тисячі добровольців, приблизно 52 тисячі пройшли медичну комісію. В цей же час в німецькому звіті фігурує цифра 62 тисячі. При остаточному відборі німці прийняли до лав дивізії «Галичина» 12 тисяч чоловік [10. с. 359-360].

Внаслідок такого великого включення українців в дивізію «Галичина», в ній розпочались концентрувалися сильні українські політичні настрої, які швидко дійшли до політичного комадування Німеччини, зокрема рейхсфюрера СС Гімлера. В червні 1943 року рейхсфюрер СС Гімлер заборонив вживати в дивізії назву «українська» і розпорядився називати її «галицькою» (galizisch), а добровольців-галичанами (Galizianer). Проти цього наказу Гімлера

запротестував губернатор Галичини О. Вехтер, вказуючи, що Галичина – це державно-територіальне і провінційне поняття, а не національне. Однак Гімлер відкинув усі протести, мотивуючи своє ставлення України до Німеччини у 1918-1919 роках [29, s. 194].

У наказі Гімлера від 14 липня 1943 року до всіх начальників штабів наголошувалося: «При згадці про Галицьку дивізію я забороняю коли-небудь говорити про українську дивізію чи українську національність» [25, s. 64].

Однак в подальшому, коли Гімлер відвідав дивізію, він звернувся з промовою до офіцерського складу дивізії Галичина, який складався головним чином з німців: «Галичани дійсно є українцями, але в даному випадку я не буду обіцяти для українців свобод, яких вони бажають, тільки майбутнє оприділить їхній статус в Європі». Промову Гімлера добре характеризує професор Колумбійського університету Джордж Г. Стейн у книжці «Елітарна гвардія Гітлера». У промові до офіцерського складу, який складався переважно з німців, Гімлер таки визнав: «що галичани – це дійсно українці. Він закликав до братерства між німцями та українцями. На зауваження тих, які вважали, що «СС» зацікавлені тільки «в українському гарматному м'ясі для німецької військової машини», Гімлер зауважив, що якщо б це була б правда, то дивізія «Галичина» не навчалася б цілий рік. Він також зазначив, що приблизно 250 галичан вислано для навчання в німецькі офіцерські школи і вони стануть командирами в дивізії». При всіх бажанні підняти дух дивізії, промова його звучала мляво і стримано. Гімлер лякав галичан-українців: «жидівсько-більшовицькими ордами, слов'янськими унтерменшами та азійськими ордами» [26, s. 185-187].

У тій же промові Гімлер підкреслив, що губернатор Галичини Отто Вехтер запропонував йому створення дивізії з «українських синів Галичини», згадав, що українці очікували від німців більшої свободи, «але Гітлер у своїй мудрості вирішив інакше» – виступив проти «політикування в дивізії», та тих, «які стріляють з-за куща, бо їх, мається на увазі УПА, не можна вважати патріотами». Гімлер в своїй промові намагався оправдати командира дивізії Фрайтага, який призначає на керівні посади в дивізії не українців, а німців. Це, мовляв, він керується виключно професійними здібностями. На завершення Гімлер заявив, що він не обіцяє, як це англійці практикують, «прав і свобод для українців», бо тільки «поведінка, вартість і важливість поодиноких народів у майбутній Європі через зусилля кожного народу у цій війні вирішать їх долю» [32].

Згадка Гімлера про тих, «які стріляють з-за куща і називають себе патріотами» і що нібито «Німеччина була зацікавлена в українському гарматному м'ясі» – була не випадкова. Згідно джерел, ми знаємо про донесення, очевидно особисто рейхсфюреру Гімлеру, що «рух Степана Бандери розгорнув потужну агітаційну кампанію проти створення дивізії, а це значить, що в розпорядженні Гімлера була і стаття з Бюлетня №11 ОУН (бандерівців) у червні 1943 року, в якій йде мова про «українське гарматне м'ясо для німецької військової машини» [22, f. 16].

У листівці за травень 1943 року ОУН Степана Бандери заявив: «про своє вороже ставлення до ідеї спільної боротьби з німцями проти більшовизму, розцінюючи таку позицію, як капітуляцію перед німцями» [10, с. 358].

В інших документах ОУН Степана Бандери заявляла: «український народ не хоче і не буде своєю кров'ю рятувати Німеччину. Якщо Німеччина стоїть сьогодні перед смертельною небезпекою зі Сходу, то це наслідки диковинної політики німецького імперіалізму, яку він проводить серед поневолених народів Сходу. Український народ здобуває власну державу, і тільки за неї він стане до рішучого двобою проти одного чи другого наїзника» [1, с. 23-26; с. 45, с. 170-187].

Критикуючи німецьке керівництво, провід ОУН та С.Бандера бачили багато причин, щоб «не схвалювати німецький проект по створенню галицької дивізії СС». Ці причини було наведено в №11 підпільного Бюлетня ОУН, виданого в 1943 році. Проект, за Бюлетнем, виявлявся підозрілим тому, що передбачав створення лише однієї дивізії. Якби справді йшла мова про боротьбу з комунізмом, наголошував Степан Бандера, то чому тоді не створювати багато дивізій...? Одже, план має іншу мету. Незважаючи на «африканське полювання на людей, наголошувалось в статті Бюлетня, Україна ще має великі людські резерви». Аналіз «німецької колоніальної політики» приводить до висновку, що німці мобілізували активні елементи в Галичині боячись, що вони приєднаються до опору. Вишколивши їх, німці не дадуть їм організувати свою незалежну українську армію, а пошлють їх на фронт, як гарматне м'ясо. За які ідеали мають воювати українці? – «За нову німецьку Європу» – «За кривавий терор на всіх українських землях» – «За колоніальну експлуатацію українців німцями на всіх їх землях» – «За знищення мільйонів військовополонених в'язнів». Бюлетень звертає увагу на те, що дивізію «Галичина» утворено не в середовищі вермахту, а в середовищі головорізів «СС», яких очолює: «найстрашніша людина Європи – Гімлер». За таких обставин, заявив провід ОУН С. Бандери: «ми категорично проти галицької дивізії «СС». Українська кров має бути пролита тільки за Українську державу» [2, с. 106-110].

Без сумніву, що звернення проводу ОУН Степана Бандери, опубліковане в Бюлетні в травні 1943 року, як ми наголосили вище, було відоме Гімлеру [8, с. 15-20; с. 104-117; с. 30-36; с.508-517], тому він відповідно відреагував на нього, пообіцявши: «розглянути українське питання в майбутньому». Така позиція Гімлера дає право наголошувати, що він, створюючи дивізію, не вважав за потрібне враховувати українську громадську та політичну думку [32; 8, с. 15-20; с. 104-117; с. 30-36; с. 508-517].

Промова Гімлера стала скоро відома в політичних колах тих частин українського суспільства, яка бажала, щоб дивізія називалась українською. Однак усі домагання українців і губернатора Галичини бригаденфюрера Отто Вехтера були відхилені Гімлером. В той час, коли Отто Вехтер намагався переконати Гімлера, що «галицької мови, культури, галицької нації немає, а є українська», Гімлер йому 11 серпня відповів, що він не може ламати 150-ти літню традицію, тобто 150-ти літнє перебування з такою назвою галичан під панування німців, тобто австрійців. З такою назвою вони входили до Австрійської держави і традиції треба поважати». Одже, Гімлер відстоював своє

попереднє розпорядження і вказав на те, що достатнім для Галичини є створення Українського університету. Хоча галицька інтелігенція сприйняла цебез особливих емоцій. Вилікодущий Гімлер наголошував: «звичайно, я не каратиму галичан, що вони розмовляють по-українськи, але я не перестану вважати їх саме галичанами. 14 липня 1943 року Гімлер направив начальникам штабів циркуляр, який формально забороняв стосовно дивізії «Галичина», говорити про «українську дивізію» чи про «українську націю» [10, с. 360; 8, с. 15-20; с. 104-117; с. 30-36; с. 508-517].

Як свідчать німецькі джерела, оглянувши дивізію «Галичина», Гімлер визнав її добре спорядженою та навченою і схвалив пропозицію керівництва щодо негайного введення її в бій. 15-20 червня 1944 року дивізію «Галичина» підпорядкували фронту, яким командував фельдмаршал Модель, який 21 червня запросив командира дивізії «Галичина» і його помічників до себе для обговорення питання майбутнього введення дивізії в бойові дії. Це запрошення прийшло за пропозицією губернатора Галичини Отто Вехтера. Передусім, як фіксують німецькі документи, дивізію «Галичина» німецьке командування намагалось використати в «Плані Скорпіона», згідно якого дивізія «Галичина» повинна займатися пропагандою серед українців Червоної Армії для переходу останніх на німецький бік. Для цього в дивізії створювались інтелектуальні групи, які мали діяти на ділянках фронту. Дивізія відрядила такі групи, про дії яких поки що нам не відомо. Після наради в ставці Моделя під Львовом було вирішено надати дивізії частку фронту в околиці Станіслава (суч. Івано-Франківська), в зоні розташування 1 танкової армії, якою командував генерал танкових військ Едгард Раус – колишній офіцер австро-угорської армії [9, с. 141-150; с. 188-195; с. 74-78; 31, с. 28-29].

Коли дивізія була уже на марші і 28 червня 1944 року вирушила із Нойгаммеру, де проходила останні навчання, до Галичини, з головного штабу сухопутних військ до групи армій «Північна Україна» прийшов наказ, що дивізія «Галичина» не буде введена в бій в районі Станіслава, а займе позиції у передбачуваному центрі головних боїв групи армій «Північна Україна». Отже, як бачимо з німецьких наказів, дивізію кинуто на найважчу ділянку німецько-радянського фронту, тобто в центр головного удару радянських військ [5, с. 29].

Із секретних документів вищого німецького керівництва, яке в цей час контролювало населення Галичини і України, ми дізнаємося, що населення, яке підтримало Німеччину, в тому числі і військовою силою дивізії «Галичина», чекало від німецької влади пом'якшення режиму, однак цього не сталося. Український народ в Галичині так і не дістав певних політичних свобод і політичного самоуправління. Організація Українських Націоналістів (ОУН), керівництво Української Повстанської Армії з кінця 1943 року розпочало агітацію серед українського населення проти німецького режиму в Україні. В зверненнях зазначалось, що «українська дивізія «Галичина» не стане оплотом української автономії в Галичині, як це передбачали в своїх планах німці, а послужить «гарматним м'ясом німецькій військово-політичній машині», що стало очевидним після відправлення дивізії на німецько-радянський фронт» [33, с. 106-110].

ОУН наголошувала: «сподівання українців на свої власні військові формування не здійснились. Дивізія, знаходячись в глибокому німецькому тилу, по суті стала за рік навчання німецькою військовою одиницею. До її керівництва українці практично не допускались. В той же час усі українські настрої в дивізії контролювались гестапо. Бажання українських старшин бачити дивізію українською, щоб реабілітувати себе за ганебний союз з німцями в українському народі, були задушені однозначною директивою Гімлера, яка була доведена до особового складу дивізії» [26, с. 185-187; 1, с. 45-46; с. 23-56; 2, с. 106-110].

Німецьке керівництво чітко визначилось щодо політичного улаштування Генерал-Губернаторства. Ще генерал-губернатор Франк в 1941 році заявив: «Ми включили Галичину до складу Великого Рейху і українці не повинні уявляти собі, що нібито в середині великого рейху ми створимо для них Українську державу. Ми створимо тут такі військово-політичні формування, звичайно ж німецькі, які б сприяли повному оніменню українців» [10, с. 200. Док. – №111].

Без сумніву, що ця інформація тим чи іншим шляхом, очевидно, через агітаторів з ОУН, проникала в середовище дивізійників і багато з них, розуміючи, що вони, українці, почали сумніватися в правильності вибору, що в подальшому і виявилось в масовому переході дивізійників в Українську Повстанську Армію (УПА) [11, с. 76-77, с. 99; с. 6-7; 9, с. 141-150; с. 188-195; с. 74-78].

В цей же час архівні матеріали відзначають деякі неузгодженості в вищому політичному керівництві Німеччини щодо управління Україною і зокрема Галичиною. Так Розенберг наголошував на ліберальному управлінні Україною та Галичиною, тоді як Кох, опираючись на Гімлера, вважав, що Україною треба правити жорстоко. Розенберг вважав, що в Галичині треба створити українське самоуправління, чого вимагають українці, іншу думку мав Кох і особливо Гімлер, який вважав, що українці в Галичині в подальшому повинні бути оніменні, цією опорою в оніменні і повинна стати щойно утворена дивізія «Галичина», бійці якої за рік навчання всі оволоділи німецькою мовою і німецьким військовим порядком [17, с. 233-234].

Внаслідок наближення радянських військ до Західної України, плани і ситуація вищого політичного та військового керівництва Німеччини змінились. Це занепокоїло німецьке вище політичне керівництво. Після розгрому німецьких військ на території України активізується ОУН та її військова організація УПА, яка все більше починає вести пропаганду в дивізії. Канадський вчений В. Верига зазначає, що ОУН під проводом Степана Бандери у своєму «Бюлетні Крайового проводу ОУН» в статті «Довкруги СС стрілецької дивізії «Галичина» наголошувала, що дивізію німці формують для того, щоб позбутися активного українського елемента і кинути його на гарматне м'ясо. СС «Галичина» – це типово колоніальна частина, дуже подібна до колоніальних індійських чи новозеландських дивізій англійської армії. Створення так званої галицької дивізії, – це крок до компрометації

української державницької ідеї взагалі. Сьогодні немає жодних сумнівів, наголошувало керівництво ОУН, що твориться не українська бойова частина, а німецька колоніальна частина для подавлення національної ідеї українського народу, тому відношення до дивізії «Галичина» українського народу, як і інших форм, які нав'язуються німцями, є негативне. В 1943 році Крайовий провід ОУН наголошував, що у час, коли створювався дивізія Галичина, провід створив на протигагу їй УПА, яка рішуче протистояла створенню дивізії Галичина. В ім'я правди треба ствердити, наголошує канадський вчений В.Верига, що вибір в добровольців, які йшли до дивізії був невеликий. Молодому українцю залишалося йти або в Зелений Гай до УПА, або на роботу до Німеччини, або відсидітись і бути мобілізованому до радянської армії, і гинути на фронті «За Сталіна і за Радянську Батьківщину», або все ж таки відгукнутися на заклик Українського Центрального Комітету на чолі з професором В.Кубійовичем, Української Греко-Католицької Церкви та військової управи і вступити до дивізії «Галичина», яка офіційно репрезентувала військову українську організацію нехай навіть під німецькою орудою» [4, с. 71-73].

Український дослідник з Франції В.Косик з цього приводу наголошує, що при створенні галицької дивізії багато молодих хлопців ішли добровольцями з чистого патріотизму та ідеалізму, щоб воювати із споконвічним ворогом українського народу, який безпосередньо загрожував Україні, та щоб захищати українську землю. Але інші, власне, були не добровольцями. Вони записувались, оскільки не мали вибору. Для них це була нагода уникнути ще більш небажаної долі – роботи в Німеччині чи мобілізації службою праці на примусову роботу в одному з таборів «Баудінст» в Галичині. Табори цієї служби були справжніми таборами примусової праці, в яких начальниками були здебільшого поляки чи німці польського походження, що ненавиділи українців. Інших «добровольців» пізніше було набрано силою. У 1944 році один із полків дивізії було сформовано з людей спійманих під час облав на вулицях і вокзалах [10, с. 359-360].

На початку, німці видавали добровольцям дивізії СС «Галичина» цікаву довідку: «Виходячи з того, що вищезгадана особа записалася добровільно в передбачений термін та відповідно до директив губернатора дистрикту Галичини за 28 квітня 1943 року, названий не зазнаватиме переслідувань за ухилення в минулому від відправлення на роботу в Рейх. З цією довідкою хлопці ставали просто «помилуваними злочинцями». Багато хлопців протестували проти цих довідок [22, f. 18; 8, с. 15-20; с. 104-117; с. 30-36; с. 508-517].

Як зазначають архівні документи, з самого початку організація українських націоналістів не заперечувала формування української дивізії за для формування в майбутньому з неї українських регулярних збройних сил, однак з часу, коли стало відомо, що дивізія скоро прийме участь в бойових діях проти радянської армії, УПА прийняла заходи, щоб за сприятливих обставин дивізія влилась до лав УПА. Є деякі свідчення, що УПА планувала ще до відправлення дивізії на фронт схилити її до переходу до лав УПА [17, с. 234-240].

У той час, коли ОУН «Бандерівців» однозначно з самого початку визначила своє негативне ставлення до дивізії, ОУН під проводом полковника А.Мельника не зайняла виразного становища й погляд її членів поділився навпіл. Деякі із них, наприклад О. Ольжич, був завзятим противником формування дивізії «Галичина», натомість генерал М. Капустянський вважав, що дивізія «Галичина» може відіграти корисну роль у подальшій боротьбі з радянськими військами. Багато членів цієї організації зайняли нейтральне становище, багато висловились позитивно і повважали, що дивізія з часом може стати українською за кращих збігів обставин для української справи. Канадський вчений В. Верига наголошує, що це крило Організації українських націоналістів-мельниківців, не заперечувало вступу своїх членів до дивізії «Галичина», оскільки, будучи професійними військовими, розуміли, що «починати формувати бойові українські військові частини з чогось розпочинати треба. Дивізія Галичина був яскравий приклад формування професійної армії» [4, с. 73-74].

Однак політичний провід ОУН та певні керівники УПА в цей час були під наглядом німецьких спецслужб. Гестапо намагалося влаштувати внутрішні війни в середині ОУН. Так документи засвідчують, що німецькі спецслужби розпалили братовбивчу війну між ОУН (бандерівцями) та ОУН (мельниківцями), все це було зроблене для того, щоб останні не вели агітацію проти створення дивізії «СС Галичина». Однак навіть така жорстока тактика по дискредитації ОУН та її бойового загону УПА і возвеличення ролі дивізії «Галичина», не була особливо ефективна [6, с. 152-167; 8, с. 15-20; с. 104-117; с.30-36; с. 508-517].

Німецьке командування намагалося запевняти українських дивізійників, що при їх вірності, німці стануть гарантами в наданні українцям певних свобод в майбутньому, що зробив сам Гімлер під час відвідин дивізії. Проте німецьке керівництво бачило наростаючий вплив на дивізію ідеології УПА, в лавах якої лунали суто національні лозунги, які були побудовані на доктрині відновлення Незалежної України [10, с. 378-383].

За якнайшвидше використання дивізії «Галичина» в боях проти радянських військ висловилося майже все німецьке командування. Будь-яке національно-політичне використання дивізії для українських національних потреб було недопустиме для керівництва Німеччини. І хоча Гімлер і наголошував, що не для «гарматного м'яса» він цілий рік навчав дивізію, однак і не для тих, як він виразився, «хто стріляє із-за куца і називає себе українськими патріотами». Відхиливши «політикування в дивізії, яке наростало із реальною її боєздатністю», як висловився Гімлер, він одобрив її відправку на фронт і кинув її в саме пекло німецько-радянської війни [32; 8, с. 15-20; с. 104-117; с. 30-36; с. 508-517].

Слід зауважити, наголошує канадський дослідник В. Верига, що негативне ставлення до формування дивізії «Галичина» виголосив і польський екзилний уряд в Лондоні, який трактував Західну Україну, як свою невід'ємну територію, тому формування бойової частини з українців ускладнювало йому діяльність у Західній Україні. Воночас були не задоволені у створенні дивізії «Галичина» і радянські, і польські агенти, які теж «саботували створення

дивізії». Проти дивізії, як засвідчує канадський вчений В. Верига були всі, хто не бажав створення босздатного українського війська. Не було однастайної думки і серед німецьких окупаційних чиновників відносно створення дивізії «Галичина». Німецькі урядові кола ставилися до неї з підозрою. Противники дивізії «Галичина» переконували Гімлера, що українці, отримавши зброю, повернуть її проти німців, як це вони зробили в 1918 році. Німці зрозуміли українців, тому доля дивізії «Галичина» на східному фронті була трагічна [4, с. 75-76].

Свідчення з радянських військових архівів наголошували, що в ході бойових дій, радянській розвідці стало відомо, що в Передкарпатті для захисту Західної України німецьке військове керівництво сконцентрувало військове угруповання, яке нараховувало 8 бойових дивізій, одна із них – «Галичина» – була укомплектована українцями. Радянське командування, за вказівкою головнокомандувача Й. Сталіна, поставило завдання будь-якою ціною знищити це угруповання, особливо дивізію «Галичина», щоб не мати в майбутньому конфліктів з дивізією, якщо вона раптово відколеться від німців і перейде у повному складі до лав УПА. Що стосується ОУН та УПА, як наголошує московський дослідник М. Сімеряга, то радянське військово-політичне керівництво знало про ці формування ще з донесень генерала С. Ковпака і активно збирало про нього розвіддані. Наявність добре навченої дивізії ще більше занепокоїло радянське військове керівництво, і воно приклало всі зусилля, щоби знищити цю бойову частину [17, с. 224-240].

Сталіну доповіли, що в районі Бродів сконцентрувалось угруповання, в якому є сформована німцями з українців дивізія «Галичина». За таких обставин Сталін дав наказ сконцентрувати великі військові сили в напрямку на Львів. Для удару по цьому угрупованню, в якому знаходилась дивізія «Галичина», було сконцентровано силу цілого фронту. Це був єдиний випадок за всю війну, коли радянське керівництво віддало наказ силою першого Українського фронту знищити незначне угруповання, яке під Бродами прикривало Львів [15, с. 278-279; с. 145-149]. Для швидкого удару по німецькому угрупованню ставка головнокомандувача сильно зміцнила 1-ий Український фронт. На 13 липня він мав приблизно 1 млн. 200 тисяч офіцерів та солдатів, 2 тис. 200 танків і самохідних гармат, 14000 гармат і мінометів та понад 3000 літаків [16, с. 249].

Маршал Конев отримав для удару по бродівському угрупованню масивне підкріплення, і хоча маршал Жуков рекомендував Сталінові перемістити деякі частини з 1-го Українського фронту на північні фронти, Сталін залишив усе без змін. Для нього окупація Галичини і швидкий розгром дивізії з однойменною назвою, було пріоритетним військовим та політичним завданням [30, р. 284; 16, с. 249].

Для стратегічного удару по «Галичині» була створена спеціальна військова група, головні сили якої склалися з 3-ї гвардійської і 13-ї гвардійської армій, якими командували генерали В.М.Гордов та М.П.Глухов. Після триденних боїв ці армії не зуміли прорвати оборону угруповання, в якому знаходилась дивізія «Галичина». За таких обставин до наступу були залучені також кінно-механізоване угруповання генерала В.К.Баранова і 1-ша гвардійська танкова армія, якою командував генерал В.К.Катуков. Однак і на цей раз прорвати фронт німецьких військ, в угрупованні якого була і дивізія «Галичина», радянські війська не змогли. Радянське командування знало, що через один бій, дивізія «Галичина» почне відходити в передгір'я Карпат. Командування, за наказом Сталіна, вирішило не дати можливість відійти дивізії «Галичина» разом з відступаючими німецькими військами. Секретним наказом Сталін зобов'язав ставку головнокомандувача фронтом взяти в полон весь особовий склад дивізії «Галичина» з архівами. Для виконання наказу Сталіна командувачем армії було організовано обхід гвардійськими танковими частинами Бродівського угруповання, у складі якого була й дивізія «Галичина». На південному напрямку бродівської групи, де наступала 6 і 38 армії під командуванням генералів П.О.Курочкіна і К.С.Москаленка, ці армії наштовхнулись на впертий опір противника. Лише в районі Колтвіа їм вдалося пробити коридор завширшки 6 км, через який в тил ворога ринули 3-тя гвардійська і 4-та гвардійська танкова армії генералів П.С.Рибалка і Д.Д.Лелюшенка [12, с. 28].

18 липня оборону німецьких військ було прорвано на фронті 200 кілометрів і оточено вісім німецьких дивізій, в тому числі й дивізію «Галичина». Для повного розгрому цієї групи в район Бродів з району Ковеля та Любліна були перекинуті війська 1-го Білоруського фронту. 22 липня Бродівська група, в тому числі й дивізія «Галичина», була оточена і в основному ліквідована. В полон, як свідчать радянські військові джерела, попало більше як 17 тисяч солдатів і офіцерів, 38 тисяч військових було знищено. Бродівське угруповання залишило на полі бою 1100 гармат і мінометів, 1500 автомашин і багато іншої техніки. Внаслідок ліквідації бродівського угруповання, в тому числі дивізії «Галичина», радянські війська 27 липня підійшли до Львова [3, с. 325; с. 343].

23 липня 1943 року, як наголошує канадський вчений В. Верига «битва під Бродами закінчилась». У Москві Сталін наказав відзначити перемогу під Бродами і знищення дивізії «Галичина» 24-ма гарматними залпами салюту. Після поразки під Бродами дивізія відступила з Галичини і більше до кінці війни не перебувала на території України. [4, с. 102-103].

Згідно свідчень джерел, під Бродами полягло приблизно 3000 тисячі бійців дивізії, біля 1000 попало в полон, приблизно 3000 тисячі пропало безвісти або перейшло на сторону УПА і ще близько 3000 тисяч полягло в різних битвах в Європі [20, с. 1-150]. Однак як зауважує О.Логуш дивізія «Галичина», не дивлячись на великі втрати, продовжувала функціонувати і відступила разом з німецькими військами в Словаччину [14, с. 12-13; с. 131-136].

На завершення нашого дослідження зауважимо: не зважаючи, що дивізія «Галичина» розпочинала своє функціонування як німецька збройна одиниця в військово-політичній структурі військ «СС», і німецьке командування сподівалося використати її для власних політичних і військових інтересів, дивізія «Галичина» зуміла зберегти своє функціонування. Характерною ознакою цього найбільшого, добре облаштованого українського збройного формування було те, що воно закінчило своє функціонування з чітким українським означенням, що не

було передбачено ні німецьким керівництвом, як його засновником, ні радянським керівництвом, як потужною системою його знищення [1, с.23-26; с. 45-46; с. 23-69; 8, с. 15-20; с.104-117; с. 30-36; с. 508-517; 9, с. 141-150; с. 188-195; с. 74-78].

Зауважимо, що сукупність фактів дають право наголошувати, що ані німецька, ані радянська військово-політичні системи не бажали цьому військовому формуванню з українців-галичан перетворитися на суто українське збройне формування. Німецька сторона намагалася кинути українське збройне формування з українців в пекло битви, сподіваючись, що вона буде знищена, а отже не зостанеться для боротьби за інтереси українського народу, яку тоді уособлювала ОУН і його воєнізована частина УПА. Радянська військово-політична система теж боялася переходу дивізії «Галичина» до лав ОУН-УПА, особливо в час відходу німецьких військ. За таких обставин ця проблема потребує ширшого дослідження німецьких та радянських архівів з метою співставлення всіх наявних джерел для остаточного з'ясування апробованої проблеми.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Бандера С. Перспективи Української революції./ Степан Бандера [передм. Ярослава Стецька; ред. Д.Чайковський]. – Мюнхен, 1978. 640 с. (Публікацію здійснено репринтним способом за виданням ОУН 1978 року)
- 2.Бюллетень №11.1943.// Сучасність. – Мюнхен, 1963. - №10. – Жовтень.
- 3.Великая Отечественная война Советского Союза 1941-1945: Краткая история. – [3-е изд., испр. и доп.] – М.: Воениздат, 1984. – 560 с.,
- 4.Верига Василь. Дорогами Другої Світової Війни. Дивізія “Галичина”./ Василь Верига. – Торонто: Канадське Наукове товариство ім.Шевченка,1998. – 345с.
- 5.Гайке Вольф-Дітріх. Українська дивізія Галичина. Історія формування та бойових дій у 1943-1945 роках / Вольф-Дітріх Гайке [За ред. Володимира Кубійовича]; (Видано накладом Братства колишніх Вояків 1-ої Української дивізії УНА). – Торонто-Париж-Мюнхен: Kiev Printers Ltd. 1970. – 274 с.
- 6.Дмитрук К. Безбатченки./ Климент Дмитрук. – Львів: Каменяр, 1974. – 180 с
- 7.Добрычев В. В тени святого Юра [Текст] / В. П. Добрычев. – М. : Политиздат, 1971. – 136 с
- 8.Ідзьо В.С. Українська дивізія “Галичина” у світлі німецької військової документації та радянських військових архівів. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2000. - Т. IV. - С.15 – 20.
- Ідзьо В. Дивізія «Галичина» у світі німецької військової документації та радянських військових архівів / Віктор Ідзьо// Перша Українська Дивізія Української Національної Армії: історія створення та національно-політичне значення [Матеріали науково-практичної конференції. – Доповіді та повідомлення]. – Львів: «Новий час», 2002. – С.104-118.
- 9.Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів [Текст] : моногр. / В. Ідзьо. – Л. : Сполом, 2005. – 208 с. – ISBN 966-665-268-4:
- Ідзьо В.С. Ставлення ОУН та командирів УПА до формування німецькими окупантами України дивізії “Галичина” в світлі намецької документації та радянських військових архівів. Вісник Національного Університету “Львівська Політехніка”. - №572. Держава та Армія. Видавництво Національного університету “Львівська Політехніка”. - Львів, 2006. - С.30 - 36.
- Ідзьо Віктор. Дивізія “Галичина” у світлі військових документів та радянських військових архівів. В книзі Кононенко П., Кононенко Т. Українська освіта у світовому часопросторі. - К., 2007. - С.508 - 517.
- Ідзьо Віктор. Дивізія “Галичина” у світлі німецької військової документації та радянських військових архівів. Порівняльний аналіз джерел в контексті досліджень наукового українознавства. Українознавець. - Львів, 2011. - Випуск XI. - С.67-77.
- Ідзьо Віктор. Дивізія “Галичина” у світлі німецької військової документації та радянських військових архівів. - Галичина. Громадсько-політична газета Івано-Франківської обл. - Івано - Франківськ, 28.04.2011р. - №175-176. - С.8.
- Ідзьо Віктор. Австрійський полк «Українські Січові Стрільці» (1914-1918), німецька дивізія «Галичина» (1943-1945рр.) - військові бойові формування з українців у часи першої та другої світових воєн та їх участь в українському державотворенні у першій половині ХХ століття. Наукове видання. - Львів, Видавництво Університету «Львівський Ставропігійон», 2016р. - 38с.
- Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів [Текст] : моногр. / В. Ідзьо. – Л. : Сполом, 2008. – Вид. II. – 208 с.
- Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів [Текст] : моногр. / В. Ідзьо. – Л. : Сполом, 2021. – Вид. III. – 208 с.
- 10.Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. / В.Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів,1993. – 660 с.
- 11.Крохмалюк Роман. Заграва на Сході.Спогади й документи з праці у військовій управі «Галичина» в 1943-1945 роках. – Торонто-Нью-Йорк,1978.
- 12.Курочкин П. Прорыв обороны противника на Львовском направлении / П. Курочкин. // Военно-исторический журнал. – М.,1973. – С. 28-29.
- 13.Літопис УПА. Нова серія. Том 2. Волинь і Полісся: УПА та Запілля 1943-1944. Документи і матеріали. – Київ – Торонто: НАН України Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. Видавництво «Літопис УПА». Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України. Центральний державний архів вищих органів влади України. Державний архів Рівенської області,1999. – 723 с.

14. Логуш О. Дивізія Галичина. Бой під Бродами. Липень 1944. / О. Логуш [Розділ з книги «Galicia Divizion»]. – Нью-Йорк, 1994. – С. 12-136.
15. Лященко П. Н. Из боя в бой. / П. Лященко. – Москва: Воен. изд-во Мин. Обороны СССР, 1972. – 279 с.
16. Маршал Конев. Записки командующего фронтом 1943-1945 / Иван Конев. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 624 с.
17. Симирияга М. И. Размышления о борьбе Организации украинских националистов (ОУН) в годы второй мировой войны / М. Симирияга // Историко-Філологічний Вісник Українського Інституту. – М., 1997. – Т. I. – С. 224-228.
18. «СС в действии. Документы о преступлениях СС». / Пер. с нем. А. Ларионова и Р. Володина; Под ред. и с предисл. М. Ю. Рагинского. – М.: Прогресс, 1968. – 624 с.
19. Центральный государственный исторический архив (далее) ЦГИА УССР во Львове, ф. 201, оп. 46, дело 2689; ЦГИА УССР в г. Львове, ф. 201, оп. 46, дело 2693; ЦГИА УССР в г. Львове, ф. 418, оп. 1, дело 264; ЦГИА УССР в г. Львове, ф. 201, оп. 46, дело 2748.
20. Шипайло Є. Список полеглих вояків 1-ої Української дивізії УНА та українських інших військових формацій і II світовій війні. / Є. Шипайло – Нью-Йорк, 1992. – 150 с.
21. Bundesarchiv Koblenz (BA). 6/70 f. 133.
22. Bundesarchiv - Militararchiv Freiburg (BA-Ma). 2/V. 2560 f. 16.
23. Wolf-Dietrich Heike. The Ukrainian Division “ Galicia” 1943-1945. A Memoir. The Shevchenko Scientific Society. - Toronto - Paris - Munich, 1988.
24. Wolf-Dietrich Heike. The Ukrainian Division “ Galicia” 1943-1945. A Memoir. The Shevchenko Scientific Society. – Toronto- Paris-Munich, 1988; Klietmann K.G. Die Waffen SS; eine Dokumentation / K Klietmann. – Osnabruck, Der Fraiwillige, 1965.
25. Hohne Heinz. Der Orden unter dem Totenkopf / Heinz Hohne // Der Spiegel. – Hamburg, 1967. – №2.
26. George H. Stein The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at War, 1939-1945 / George H. Stein. - Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984. – 330 p. – ISBN 0-801-49275-0.
27. Ilnizki R. Deutschland und Ukraine 1943 bis 1945 / R. Ilnizki - Bericht Osteuropa Instituts, 1959,
28. Klietmann K.G. Die Waffen SS; eine Dokumentation. Osnabruck, Der Fraiwillige, 1965. – s. 193
29. Klietmann K.G. Die Waffen SS; eine Dokumentation. Osnabruck, Der Fraiwillige, 1965. – s. 194.
30. Zhukov G. Marschal of The Soviet Union Reminischencen and Reflectons / G. Zhukov. – Moscow: Progres Publischers, 1985. – Vol. 2.
31. National Archives Wascington. – D.C., T – 175-108-26311292-3.
32. “Rede des Reichsfuhrers –SS auf dem Appell des Fuhrerkorps der Galizischen SS-Freiw. Infanterie-Division in Neuhammer auf 16. Mai 1944” Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Reichsfuhrer-SS und Chef der Deutschen Polizei). – National Archives Waschington, D.C., T–175-94-261465767.

